

Jordi Piqué Padró

FONS DOCUMENTALS PER A L'ESTUDI DE L'ENSENYAMENT A TARRAGONA

Notícies sobre l'ensenyament a la Tarragona contemporània

Abans de tractar els diferents fons documentals que fonamenten qualsevol recerca sobre el tema, cal repassar, sense pretendre ser exhaustius, el context històric que delimita l'educació a la Tarragona del segle XIX i de la primera meitat del segle XX.¹ En primer lloc, vegem l'evolució d'alfabetització com a element que possibilita l'avaluació de la incidència de la popularització de l'educació formal. Mentre que l'any 1840 la comarca del Tarragonès només registrava un 21,7% de la població alfabetitzada, amb 31,4% d'homes i 11,4% de dones, l'any 1900 la població alfabetitzada creixerà un 20,8%, i se situarà en el 42,5%. Tanmateix, no serà fins al període que va des del 1910 fins al 1939 quan la lluita contra l'analfabetisme registrarà un veritable salt endavant. D'una banda, durant la dècada de 1910-1920, la política educativa iniciada per la Mancomunitat de Catalunya, presidida per Prat de la Riba, i, per l'altra, l'esforç educatiu de la Generalitat republicana, entre 1931-1939, permetrà assolir l'any 1940 una taxa d'alfabetització que s'aproximarà al 80%, la qual cosa no fa més que evidenciar la febril activitat desplegada per les formacions de tendència progressista, laica i obrerista en la culturització de les classes populars.

En segon lloc, quina era la situació escolar de Tarragona des d'inicis del segle XIX. Des de l'època moderna, la ciutat de Tarragona, com a seu arquebisbal, exercirà un cert monopoli cultural sobre la resta de comarques, la qual cosa també comportarà que, fins a la segona meitat del segle XIX, gairebé tot l'ensenyament estarà promogut per l'estament eclesiàstic.

Els precedents dels primers centres d'ensenyament de la ciutat se situen cronològicament l'any 1839 quan es creen el Centre

del Seminari Conciliar i l'Institut Tarracense. L'any 1843 s'inaugurarà el primer curs de l'Escola Normal de Mestres, que comptarà amb el finançament de diferents subvencions de l'Ajuntament, de la Junta Literària i de la Junta de Comerç, així com amb la percepció de les rendes d'una fundació establerta per l'arquebisbe Armanyà. L'Escola Normal de Mestres s'ubicarà en l'exconvent de Sant Francesc –actual Arxiu Històric de Tarragona– que havia quedat afectat per les desamortitzacions de Madoz. Dos anys més tard, els estudis impartits per l'Escola Normal seran suprimits i no es restabliran fins a l'any 1859. Tanmateix, en el mateix edifici s'instal·larà el primer Institut de Segon Ensenyament de Tarragona, que iniciarà les classes el dia 8 de desembre de 1845.² El sosteniment econòmic del nou Institut anirà a càrrec de les rendes de la fundació Cardenal Cervantes, de les taxes de les matrícules dels alumnes i de la Diputació de Tarragona.

Durant aquesta segona meitat del segle XIX, hi haurà altres centres que complementen la gènesi d'aquesta deficitària xarxa educativa: sis escoles de pàrvuls, les escoles elementals dels districtes primer i tercer, i el Col·legi de Primera i Segona Ensenyança, aquest últim fundat l'any 1875.

Cal assenyalar que fins a l'any 1887, el finançament de tot el sistema públic d'ensenyament primari i secundari de Tarragona no comptarà amb recursos econòmics de l'Administració de l'Estat; és a dir, els fons seran aportats per administracions, institucions i fundacions d'àmbit local.

Òbviament, paral·lelament al sistema d'ensenyament públic hi hauran altres centres d'ensenyament religiosos, com els col·legis de Sant Lluís, de Pius IX, de Lleó XIII, el Col·legi Provincial, l'Ensenyança o l'escola de la Companyia de Santa Teresa de Jesús.

Aquesta última escola, coneguda popularment com les "teresianes", des de l'any 1881 impartirà les seves classes a la ciutat, primer al carrer de les Escrivanies Velles i després al carrer dels Cavallers, fins al seu trasllat definitiu a l'edifici de la Rambla Nova.⁵

Altrament, amb un caire més popular, obrer i laic, cal esmentar l'existència a la ciutat d'altres entitats que impartien una instrucció bàsica, principalment adreçada als obrers joves i adults: l'Ateneu Tarragonense de la Classe Obrera, la Il·lustració Obrera, el Centre Instructiu de les Societats Obreres de Tarragona i la Unió Agrícola per a la Instrucció de l'Obrer.

Entrat ja el segle xx i cap a finals de la dècada dels anys vint, d'una banda, com a conseqüència de la política educativa iniciada per la Mancomunitat de Catalunya, i, de l'altra, per la presa de consciència del moviment obrer, que assumirà la necessitat de formar-se, aquella preocupació per culturar les classes populars que tímidament s'apreciava a finals del segle XIX s'evidenciarà encara més. Ara, però, amb un valor afegit: els avenços tecnològics comportaven una modernització de la indústria i el comerç i, per tant, era imprescindible disposar d'uns obrers, operaris i empleats amb una qualificació específica que difícilment es podia adquirir amb la tradicional formació de la figura de l'aprenent. En aquest sentit situem la creació de dos nous centres l'any 1928: El Patronat d'Ensenyament Mercantil de Tarragona (1928-1964) i l'Escola Elemental del Treball, l'actual IES Comte de Rius.

Ambdós centres sorgiran des de la iniciativa i el recolzament institucional d'àmbit tarragoní, així com també els recursos econòmics, i coincidiran en el seu objectiu: la formació i qualificació del jove que ha d'ingressar en el món laboral, tant en la vessant industrial com en la mercantil.

Per iniciativa del Centre de Dependents del Comerç i de la Indústria (CADCI), i amb el suport de la Cambra de Comerç, Indústria i Navegació de Tarragona, així com de l'Ajuntament i de la Diputació, el mes de setembre de 1928 s'iniciaran les classes de l'Escola d'Ensenyament Mercantil en el número 59 del carrer Major. L'Escola comptava amb uns seixanta matriculats que cursaven un programa bàsicament pràctic, amb les següents assignatures: francès, anglès, alemany, aritmètica, comptabilitat, geografia comercial, taquígrafia i mecanografia.⁴

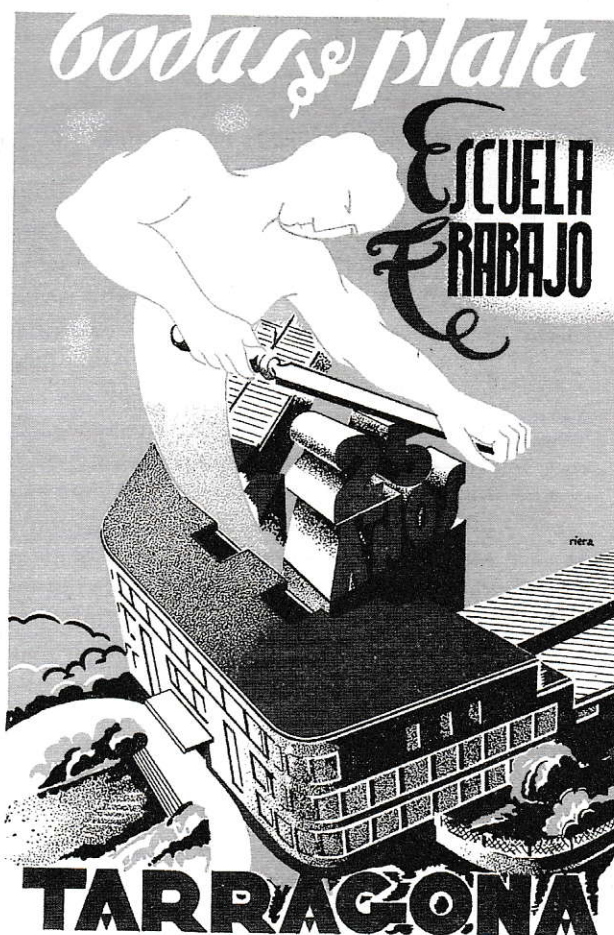
Per la seva banda, l'Escola del Treball de Tarragona, sota el patrocini del Patronat Local de Formació Professional i amb el suport de la Federació Obrera Local, inaugurarà el primer curs el dia 2 de desembre de 1928. Més de 160 alumnes van assistir a

les seves classes, que s'impartien en horari nocturn.

Encetada la dècada dels anys trenta, les noves autoritats republicanes van demostrar ben aviat una gran preocupació per la problemàtica que envoltava l'educació.⁵ L'escola pública, durant la Segona República, havia d'esdevenir centre de l'educació ciutadana, és a dir, el lloc des del qual s'havien de transmetre els principals elements que estructuraven la ideologia republicana: el laïcisme, la sobirania, la llibertat, la justícia i la ciutadania. Tanmateix, malgrat la importància que els republicans atorgaven a l'obra escolar i la seva predisposició per destinar-hi recursos, l'any 1931, a Tarragona –com a la resta de Catalunya i de l'Estat–, la situació de dèficit de l'educació primària pública era enorme. Segons el cens escolar d'aquell any, hi havia més d'un 30% de nens sense escolaritzar. D'altra banda, mentre que es registraven 1.900 nens escolaritzats a l'escola pública –un 33%–, més 2.000 infants –un 37%– assistien a l'escola religiosa.

El primer ajuntament republicà de la ciutat va aprovar un ambiciós programa que només pel que fa a la construcció de noves escoles i a la rehabilitació de les velles instal·lacions, representava una inversió de 2,5 milions de pessetes. Dissortadament, les

Fons IES Comte de Rius. Arxiu Històric de Tarragona

Del 31 octubre al 8 noviembre 1953

convulsions polítiques que patirà el règim republicà incidiran lògicament a Tarragona i impossibilitaran que aquell programa que tenia com a objectiu solucionar el problema de l'escolarització s'arribi a materialitzar. Tanmateix, l'any 1952, el cardenal Vidal i Barraquer inaugurà el col·legi públic Saavedra, un complex educatiu modern i que comptava amb una zona enjardinada.

A més, però, de les dificultats que comportaven els freqüents canvis polítics que sorgien pel resultat de cada convocatòria electoral, paral·lelament es va registrar una altre conflicte: la polèmica sobre l'escola laica i la llibertat d'ensenyament. Un conflicte que va esdevir constant al llarg d'aquests anys i que enfrontava el republicans, que defensaven l'escola laica, amb els cercles catòlics, que no volien perdre la seva tradicional hegemonia sobre el sistema educatiu. A partir del 19 de juliol de 1956, iniciada la guerra i en plena convulsió revolucionària, aquella preocupació dels dirigents locals republicans per estendre i millorar la qualitat de l'ensenyament prendrà una nova embranzida, però en un altre sentit.⁶ En aquells moments d'eufòria revolucionària sorgirà un plantejament entusiàstic per aconseguir en un breu espai de temps implantar una escola renovada, laica i catalana, fonamentada en una pedagogia moderna i una difusió popular. Per decret de 29 de juliol de 1956 del Govern de la Generalitat es va crear el Consell de l'Escola Nova Unificada (CENU), organisme que s'havia d'encarregar d'estructurar una escola unificada, gratuïta i laica.

A Tarragona, el principal problema amb què es trobaven els nous dirigents revolucionaris fou que a les portes de l'inici del curs 1956-57, a més dels 360 nens que restaven sense escolaritzar, s'havia de cercar una solució urgent per als gairebé 2.000 infants que fins aleshores havien assistit als col·legis tutelats per les diferents congregacions catòliques. Amb caràcter d'urgència es realitzaran algunes reformes en els centres públics més antics i es continuarà l'activitat formativa en les escoles públiques de la plaça de Prim, del carrer dels Cavallers i en el Grup Escolar de Saavedra. Pel que fa als edificis religiosos, es clausuraran per manca d'habitabilitat i condicions higièniques els següents centres: col·legi de Monges Carmelites del carrer de la Unió, col·legi de Monges de la plaça de Palau, col·legi dels Germans Carmelites del carrer d'August i el col·legi de Monges Carmelites del carrer de Mar.

Solucionat el problema de l'espai i davant la desaparició física dels religiosos que exercien de docents i dels mestres depurats considerats contraris al règim republicà, calia resoldre la insuficiència d'ensenyants.

Els successius nomenaments de mestres proposats pel CENU permeten suposar que, cap a finals de l'any 1957, totes les escoles tenien cobertes les places de mestre. Tanmateix, les circumstàncies del moment comportaven que la formació i la solvència dels nous docents no estava del tot garantida.

A més de l'ensenyament primari i secundari –que es continuarà cursant a l'Institut Martí d'Ardenya–, el CENU organitzarà durant l'estiu de 1957 classes de cultura general, destinades a majors de 14 anys i especialment a obrers.

Tot i que es partia d'una situació absolutament desfavorable –manca d'edificis, insuficiència de mestres, nens sense escolaritzar–, i en un context de situació de guerra –mobilització de mestres, bombardeigs sobre la ciutat, arribada de nens refugiats, falta generalitzada de recursos...–, el balanç fou positiu. Malgrat tot, l'objectiu de garantir la plena escolarització, fita en la qual havien fracassat tots els règims polítics anteriors, va estar a punt de ser assolida gràcies a la febril i entusiàstica activitat iniciada pel CENU.

Els fons documentals

Seguint la taxonomia aplicada pel Servei d'Arxius de la Generalitat de Catalunya que, segons el seu origen i característiques, classifica els diferents fons documentals, podem establir el següent esquema:

Fons de la Generalitat de Catalunya

Bàsicament englobaria tota la documentació relativa als centres d'ensenyament primari i secundari de la demarcació, així com els expedients del personal; actualment aquesta documentació històrica encara es conserva a la Delegació Territorial del Departament d'Ensenyament a Tarragona.

Fons de l'Administració local

Atès que fins a final del segle XIX l'ensenyament, especialment el primari, serà una competència assumida bàsicament pels municipis, en els arxius municipals hom hi pot cercar una considerable informació sobre el món de l'ensenyament, des dels pressupostos destinats a les escoles fins als registres de mestres, passant per les actes de les juntes i comissions locals. En aquest sentit es pot consultar les sèries documentals relatives a la Instrucció Pública conservades a l'Arxiu Històric Municipal de Tarragona. D'altra banda, el fons de la Comissaria Delegada de la Generalitat de Catalunya a Tarragona, dipositades a l'Arxiu Històric de la Diputació de Tarragona, poden aportar informació sobre pressupostos destinats a l'ensenyament, a la construcció d'escoles...

Fons de l'Administració perifèrica de l'Estat

Assenyalem, del Fons del Govern Civil de Tarragona (AHT), la sèrie dels expedients d'associacions que, entre 1862 i 1970, apleguen la documentació sobre diferents associacions i entitats educatives, com, per exemple, les mútues escolars Cossetània (1952-1955), Juliana Morell (1952-1956) o Massanes (1955). D'altra banda, el Fons de la Delegació Provincial d'Hisenda (AHT), conté 252 expedients de classes passives, en els quals es recull la informació de tots aquells docents de la demarcació que perceben algun tipus de pensió entre els anys 1901 i 1955.

Fons d'institucions

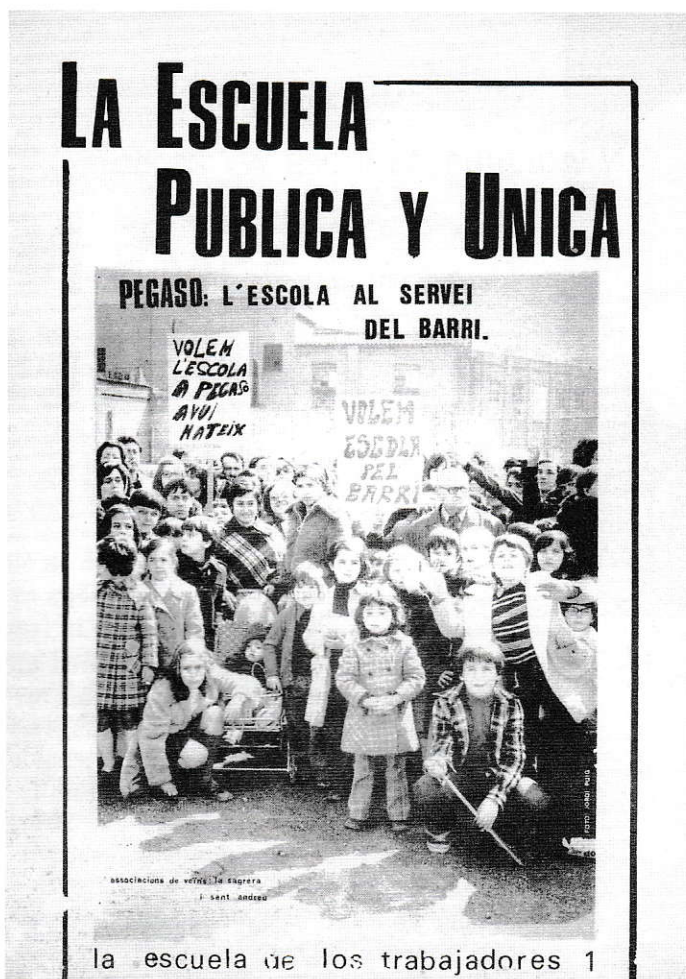
En aquest grup de fons –conservats a l'Arxiu Històric de Tarragona– hom pot trobar la documentació de l'IES Comte de Rius (1928-1989) i una bona part dels expedients acadèmics de l'IES Martí Franquès (1863-1972), així com la documentació generada pel Patronat d'Ensenyament Mercantil de Tarragona (1928-1964). En l'àmbit musical es conserva el fons del Conservatori de Música/Institut Musical de Tarragona (1959-1977). Altres fons relacionats amb la promoció i gestió de l'ensenyament són els fons del Patronat Provincial de Formació Professional (1952-1974) i de la Junta Provincial de Formació Professional (1956-1971). D'altra banda, també hi ha documentació relativa a la tasca docent en el fons de la Cambra Agrària de Tarragona (1828-1910), bàsicament programes d'assignatures del darrer terç del segle XIX de l'Institut de Segon Ensenyament de Reus. Pel que fa a la formació de la població reclosa es pot trobar informació en els documents del fons del Centre Penitenciari de Tarragona (1959-1975). Altrament, en el mateix arxiu de l'IES Martí Franquès es conserva la documentació pròpia de l'Institut –memòries, actes del Claustre, pressupostos, correspondència, expedients acadèmics i expedients del personal docent, programes...–, però també documentació relativa a altres col·legis privats de la demarcació, o fins i tot d'altres centres educatius com l'Escola Normal o l'Escola Nàutica.

Fons patrimonials

En la secció de documentació personal dels fons documentals de la família Moragas (1413-1951) i de la família Castellarnau (1410-1950), hi ha llibres de text i documents que informen sobre la vida acadèmica d'alguns dels seus membres.

Finalment, en relació amb les fonts bibliogràfiques i hemerogràfiques, a l'Arxiu Històric de Tarragona es poden consultar els llibres relacionats amb el món de l'ensen-

Agost 1999

yament que es conserven entre els 251 volums dels segles XVI-XIX que provenen de les biblioteques dels convents desamortitzats en el segle passat. D'altra banda, l'hemeroteca auxiliar de l'Arxiu Històric de Tarragona, amb més de 500 capçaleres, entre d'altres, també conté publicacions relacionades amb el món de l'ensenyament, des de publicacions oficials fins a revistes infantils.

JORDI PIQUÉ PADRÓ

Notes

- 1 Per repassar tot el context educatiu del segle XIX i primer terç del segle XX, és imprescindible les informacions que aporta el llibre de SOLÀ I GUSSINYER, Pere: *Itineraris per la sociabilitat meridional catalana. L'associacionisme i la cultura popular a la demarcació de Tarragona (1868-1964)*. Tarragona: Diputació de Tarragona, 1998.
- 2 Vegeu Institut Martí Franquès. *Tarragona 1845-1995*. Tarragona: Comissió 150 Aniversari IB Martí Franquès, 1995.
- 3 Vegeu GINER I FILELLA, Ramon: *Les cases-col·legi teresianes de Tarragona*. Tarragona: Els Ibanos, 1999.
- 4 Vegeu HERAS CABALLERO, P. A. i MAS ARRONDO, C. *Els primers cent anys de la Cambra*. Tarragona: Edicions El Mèdol, 1987.
- 5 Vegeu DUCH PLANA, Montserrat. *República, reforma i crisi. El Camp de Tarragona (1931-1936)*. Tarragona: Edicions El Mèdol, 1994.
- 6 Vegeu PIQUÉ PADRÓ, Jordi. *La crisi de la rereguarda. Revolució i guerra civil a Tarragona (1936-1939)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat i Diputació de Tarragona, 1998.

Fons Moviment Comunista de Catalunya (MCC) de Tarragona. Arxiu Històric de Tarragona